בפתח השער

מאת

הרב יוסף בוקסבוים

בחרדת קודש ובתודה לבורא עולם, הנותן תורה לעמו ישראל, נצבים אנו בשערי מפעל התורה הגדול והנשגב "שלחן ערוך השלם", ומגישים לעם התורה את הכרכים הראשונים של מפעל זה.

★

בשעה זו, כאשר "מכון ירושלים" ניצב על סף אחת משעותיו הגדולות, הופעתם של כרכי "שלחן ערוך השלם", כשרבבות שעות עבודה, עשרות מוחות העושים במלאכה, ואלפי ספרים וכתבי־יד — חוברים יחד כדי להשלים את העבודה במפעל הענק הזה, בשעת־כושר זו צפה בעיני רוחי, מבין חרכי העבר, חויה רבת רושם, שרוממה והעשירה את רוחי.

באחת משעות החסד, בהן זכיתי לשבת במחיצתו של מרן בעל ה"פחד יצחק" — נשיא אלוקים בתוך מכוננו, וליצוק מים על ידיו — אחת משעות הנפש אפופות ההשראה שלו, בהן היתה הנפשיות המעודנת שלו פורצת גבולות שבטבע, וזקוקי חריפויות ניצוקו ונתגבשו בסדן היצירה הרוחנית שלו. זו היתה שעת הכתיבה. שעת ההוצאה לפועל של פנימיותו, או כפי שהיא מוגדרת במטבע לשונו של רבי יצחק עצמו במקום אחר: "חיות המחשבה ההולכת ונכבשת לפני חילותיו של הסגנון". — עמד מרן למסור לי את אחד ממאמריו הנפלאים על ה"שלחן ערוך", כדי להדפיסו כמאמר פתיחה ל"דרכי משה השלם" שיצא לאור על ידי "מכון ירושלים". מסיבה כל שהיא לא היה המאמר מושלם, וחסרו בו עוד כמה קטעים, וביקש ממני לסייע על ידו. הוא הסב בדממה שעה ארוכה, עיניו עצומות, מכונס בעולמו ומנותק בעליל, ועיצב בפנימיותו, אריח על גבי לבינה, את בנית המאמר שביקש להכתיב לי. משהיו הדברים ערוכים ומסוגננים במוחו — הכתיב לי בשטף, ברהיטות, בלהט פנימי — כקורא מתוך הכתב את אחד ממאמריו המרכזיים על משמעות מעמדו של ה"שלחן ערוך" באומה היהודית, והסיבה שהספר הזה שתול, באורח נדיר, על פלגי שתי יצירות רוחניות שונות: המחבר והרמ"א.

במאמר הזה מוביל אותנו ה"פחד יצחק" לפני ולפנים, אל גרעין הנפש, ואל הבשורה הטמונה במה שהוא מכנה "ספר התמיד של האומה היהודית". בעזות ההבעה האופיינית שלו, הוא משיל את המסווה מעל ספר הספרים של הפסיקה היהודית, וטווה לפנינו את הרקמות הפנימיות שהפכו את ה"שלחן ערוך" לאבר מן החי בגופה של כנסת ישראל.

★

הטעם — כותב רבי יצחק — שלכן בנוי השו"ע כ"יחידה הנארגת מחוטין של שותפות רחוקה", ה"בית יוסף" בספרד ובצפת והרמ"א באשכנז, נעוץ בהסתכלותנו על מהות הבשורה שהביאה עמה חתימת השו"ע. הסתכלות זו "עשויה" במטבע הזהב של ה"פחד יצחק" "להעפיל מבט לראש צורים ע"מ לצפות במרכבה כשהיא יורדת ומשתלשלת דרך טבעת הדורות".

מה בשורה מיוחדת מצאנו בהופעת ה"שלחן ערוך", שלא מצאנו כן אצל הרמב"ם, הרא"ש, הרי"ף ובעל הטורים?

מעמד חתימת השו"ע, המכונה בפי רבי יצחק, מעמד "קבלת השו"ע כספר התמיד של האומה היהודית", הוא ביסודו חזרה על מעמד הר סיני. התחוללה אז, בעולם המונחים הרוחני, מעין קבלת תורה. מעמד חתימת השו"ע הוא בבואה של אותו יום נשגב ומלא הוד אשר הטביע, בקולות וברקים וענן כבד, שינויי דפוסים בחותם תבניתו של העם היהודי: "היום הזה נהיית לעם!".

השו"ע הוא החיבור שרבותינו העידו כי נתחבר ברוח הקודש. וכלשון רבינו יהונתן אייבשיץ ב"אורים ותומים" סימן קכ"ד: "ולדעתי אין ספק כי הכל בכתב מיד השם השכיל על ידם... רק רוח ה' נוססה בקרבם, להיות לשונם מכוון להלכה בלי כוונת הכותב, וחפץ ה' בידם הצליח". אין זה, איפוא, מאורע אקראי הנובע רק מגודל רוחו של המחבר. עובדת "כתיבתו ברוח הקודש",

הגדרה החוזרת על עצמה בעשרות מספרי האחרונים, נעוצה בטיבו של הספר ויעודו. קיים כאן הצורך לחדש, בדרך "מסירה" כלשהיא, מעמד שמימי של העברת התורה. ושוב, כביום עמדנו לפני אלוקינו בחורב — נחצבו בפנימיותה של כנסת ישראל כלי הקיבול לקלוט בעב־הענן של החומר, תורה נתונה משמים. ושוב, כביום הראינו את אישו הגדולה, זכינו לגילוי מחודש של "שכינה בתחתונים" — ביוון מצולת טומאתינו.

לדברי ה"פחד יצחק", זו גם היתה תקופה שדרשה קבלת התורה מחודשת. מפקידה לפקידה נוצר בעם היהודי צורך שרשי בקליטת ההרגש הנורא הזה של יניקה משמים. הכוונה הפנימית של צורך ישראל באותו הדור, זה אשר ראו לכתוב עליו "ותנתן דת על ידו" — הוא מפני שהיה צורך הדור לקיים חזרה של מעמד קבלת התורה. על דרך שעשה שמואל באמרו: "לכו ונחדש את המלוכה"!.

מעמד כזה, מעצם טבעו, מחייב מעורבות ונוכחות פנימית של כללות האומה הישראלית, כבעת מעמד הר סיני, שבו שותפו נשמות ישראל כולם. זהו, אם כן, הטעם ש"ספר התמיד" הזה נארג משותפות של קצוות רחוקות כל כך, שדוקא הריחוק שלהן טבע את חותמו הייחודי. "והרי באותה שעה" כותב רבי יצחק, "אם לא היתה כאן השותפות של חלק האומה הקרוי אשכנזים, היה כאן חסרון בנוכחותה של כלליות האומה, ולא היה מקום לחדש את המלוכה".

כיצד מתבצע ומתחדש, מקץ אלפי שנה, המעמד הנאדר הזה של "חדוש המלוכה"?

"המלכה" דורשת התבטלות וקבלת עול שלימה: "על ידי התכופפות הקומה של כלליות האומה, לאיכות החדשה אשר פי האומה יקבנו: ספר השלחן ערוך"!.

★

אותו שלחן ערוך שלקראתו כפפה כנסת ישראל לשבטיה את קומתה הכללית, השלחן אשר "עליו סעדה האומה את סעודתה התמידית ביום ובלילה, בימי אבלות כבימי משתה, בין בשעת לידה בין בשעת הסתלקות, בחול ובשבת, בצרה כבישועה", ספר הספרים של הפסיקה היהודית, אולי דוקא בשל אופיו המרכזי, הכלל־ישראלי, הוא לדאבון לב אחד הספרים המשובשים ביותר בספרות התורנית.

השו"ע היה ספר נפוץ בכל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע, ואולי מהאי טעמא היה נתון יותר מכל ספר אחר לשרירות ליבם של מעתיקים, מגיהים, ובחורים־זעצרים בארבע מאות שנות קיומו.

חשיבותו המופלגת של הספר המריצה מדפיסים נלבבים להוסיף בגוף דברי הרמ"א ציונים והוספות מחכימות שנבלעו עם השנים בגוף החיבור. אחדים ממפרשי השו"ע נדפסו על פי העתקות חסרות ובלתי מוגהות, ראשי תיבות פוענחו שלא כהלכה, ונדפסו מקורות שגויים. אבל השאור שבעסת השיבושים הטכניים טמון דווקא בשילוב הנדיר של ספרי המחבר והרמ"א. המיזוג ההדוק הזה הפך במרוצת הדורות לאבן־נגף טכנית קשה. בתקופות שונות הוחלפו דברי הרמ"א והמחבר, בתהליך ההדפסה. טעויות ושיבושים אלו, הטביעו חותמם ונתנו אותותם בדרכי הפסיקה היהודית לדורותיה.

"ספר מוגה היה בעזרה שממנו היו מגיהים כל ספרי גולה" (רש"י מו"ק יח, ב). לימדונו הקדמונים שצריך להיות ספר תורה אחד ומיוחד, מקובל ומוסמך, וממנו ועל פיו יגיהו כל ספרי גולה. כאשר נטלו ב"מכון ירושלים" משימה זו, ואימצו את האתגר, להגיה ולתקן, לסדר ולערוך את ספר הספרים של ההלכה, את ספר התמיד של האומה היהודית, נעשתה המלאכה בדחילו ורחימו ובחרדת קודש. כל אות וכל תג נבדקים ומוגהים, על פי מהדורות ראשונות וכתבי־יד, בספרי מקור, ובבירור וליבון עם מרנן ורבנן.

★

אדם שבידו לחלוק על ה"בית יוסף" אמר פעם רבן של ישראל בעל ה"חזון איש", הוא גם אדם שבידו לחלוק על המלאך המגיד של השו"ע. משום שה"בית יוסף" ו"המגיד" שלו הם יצירה רוחנית אחת.

בהארה המורכבת הזו מוביל אותנו החזו"א לאותה פרשת דרכים מופלאה שגופי תורה תלויים בה. מעמדו של ספר ש"השי"ת הסכים על ידו", מלאך משמים סולל לפניו הדרך, ובאלו כלים יש לגשת להכרעת מי ש"מלך מלכי המלכים חפץ ביקרו" (לשון המלאך המגיד).

נקודת המוצא, המוסכמת על גדולי האחרונים, שגם במקומות שדברי המחבר נראים מוקשים או שגויים, אבל מהיותו ספר שרוח ממרום שורה עליו, ניתן להעמיס בלשונו, וליישב דבריו גם באופנים שהמחבר עצמו לא התכוון אליהם. "וגם אם הרב בית יוסף לא נתכוון לזה" — כותב ה"חתם סופר" — "מ"מ האלוקים אינה לידו להמתיק בלשון קולמוסו, שיהיה אותו הצדיק ניצל מאותה השגיאה... כי כן אורחות נותן התורה ית"ש עם כל עוסקי תורתו לשמה".

החיד"א בספרו מצטט בשם מרן האריז"ל, ששורש נשמתו של ה"בית יוסף" היתה נשמת רבי יהודה ב"ר עלאי, ראש המדברים בכל מקום, וכמוהו נבעה נשמתו מהיכל האצילות, מטעמים אלו — לדברי האר"י — הפך הב"י וספרו לראש המדברים בכל מקצועות התורה.

מהאי טעמא, גם מצינו שהב"י לא חזר מדעתו, גם כשנזדמנו לו — לאחר חתימת ספרו — ספרי פוסקים שלא היו בידו, ומלכתחילה היתה הכרעתם עשויה לשנות את פסיקתו, "מ"מ לא שינה מדבריו כלל, והחזיק דמסתמא השי"ת ברוך הוא הסכים על ידו" ("שלום בפמליא של מעלה" להגר"א גוטמכר).

והמלאך המגיד הדובר בו, הפליא לחדש איזה כח תורה מחיה סברא שגויה של ה"בית יוסף": "ובההיא דצפורן שפירשת וכתבת שני דרכים, חייך דקודשא בריך הוא חייך בפלפולא דילך, אבל אורחא בתראה הוא ברירו דמילה, ומכל מקום לא תמחוק קדמאה אף על גב דלאו קושטא איהו, דיקריה דקודשא בריך הוא סליק מיניה!".

"... והלא לך למינדע! דקב"ה וכל בני מיתבתא עילאה משדרין לך שלם, נביאי מהימני, תנאי, אמוראי... כמה עלמין מזדעזעין לקול נעימו דהנהו ברכאן, שאלין ואמרין מאי האי?...

...משיבין ואמרין, האי הוא ריש מתיבתא רבא דארץ ישראל, פסקנא רבא דארץ ישראל, מחברא רבא דארץ ישראל. יוסף המכונה קארו, דמלך מלכי המלכים חפץ ביקרו...

כולהו מתיבין ואמרין: "בריך יהא למארי עלמא"! ("מגיד מישרים" פרשת ואתחנן).

★

למרות יצר ההרגל והשיגרה השוכן בנו, ואולי דווקא בגללו, ממלאת אותנו היום הזה — בהניחנו את הכרכים הראשונים של "מפעל השלחן ערוך" — תחושה עמוקה של התרגשות. למרות קצב ההוצאה לאור של ה"מכון" עצמו, כה יתן ה' ויוסיף, אנו חדורים הכרה פנימית מגודל השעה. זוהי אחת משעותיו היפות של "מכון ירושלים", וחותם השפעתה, וטביעות אצבעותיה של שעה זו, חוצה גבולות ומעפילה על זמנים ותקופות, אשר במהותם תוחמים ומצמצמים את זוהר ההתחדשות בהוצאת ספר ובהופעתה של יצירה חדשה.

אם כל ספר ויצירה פרי המכון נושאת את הצביון והיעוד המיוחד לה, אנו רואים בהוצאה הנוכחית — בשורה. גואה בנו — אם יורשה לנו לחרוג בלשון מדברת גדולות — תחושה של רגע הסטורי, המטביע מחותמו על עצומו של יום ההוצאה, בו מקבל עם ישראל לידו את "ספר התמיד" שלו — קבלה מחודשת, בזעיר אנפין, ומכיוון שהשעה הזו עשויה, לדעת מרנן ורבנן שליט"א, להותיר מרישומה על דפוסי הפסיקה, ועל דרכי הלימוד והחשיבה — רואה בה "מכון ירושלים" את אחת משעותיו הגדולות.

★

לפני כשמונה שנים החל "מכון ירושלים" בהכנות לביצוע המשימה הנעלה והאתגר הגדול של הוצאת מהדורה חדשה ומושלמת של ה"שלחן ערוך".

שלוחות מיוחדות הוקמו ע"י ה"מכון" ליישום התכנית, ובהן עשרות תלמידי חכמים חשובים מבכירי הכוחות התורניים בארץ. צוות מיוחד שחוקר משך כל השנים הללו את נושא הדפוסים,

המהדורות, כתבי היד, גיבש ועיצב ביחד עם מערכת ה"מכון", ותוך התיעצות עם גדולי ישראל, ועם מומחים במחקר, את התכניות המעשיות להוצאת רעיון נשגב זה מן הכח אל הפועל. חלק קטן מהמימצאים והגילויים הנ"ל — למעלה מחמישים מאמרים ומחקרים — ראו אור בשנתון המיוחד לענייני ה"שלחן ערוך" "זכור לאברהם" היוצא לאור ע"י שלוחת ה"מכון" בחולון, — ביהמ"ד ישיבת אליהו, בקובצי "מוריה" ועוד.

הצורך והנחיצות למהדורה חדשה ומושלמת של "שלחן ערוך", נבעה מהסיבות והטעמים הבאים:

א. במרוצת הדורות, וכתוצאה מעשרות הדפסות והוצאות לאור התרבו השיבושים, החיסורים וטעויות הדפוס. פעמים אף התחלפו דברי המחבר בדברי הרמ"א, ודברי הרמ"א בדברי מגיהים אחרים. מקורות הרמ"א בהגהותיו, אינן משל הרמ"א אלא משל מדפיסים מאוחרים, וגם באלו שיבושים רבים וסתירות לדברי הרמ"א בעצמו. אחדים ממפרשי השו"ע נדפסו ע"פ העתקות בלתי מוגהות, ראשי תיבות פוענחו שלא כשורה, מקורות נכתבו כשהם שגויים. במהדורה החדשה מתוקנים כל אלו ע"פ מהדורות ראשונות, כת"י מיוחדים, הגהה מדוקדקת, ודיוק מירבי. אלפי תיקונים כאלו ודומים להם במהדורת ה"שלחן ערוך השלם".

ב. במהדורות שיצאו לאור עד כה, דברי המחבר, הרמ"א ומפרשיהם, אינם מלווים בדרך כלל בציונים ובמראי מקורות, אלא במקומות מעטים שציינו בעצמם או שמולאו אחריהם ב"באר הגולח" ובדברי המגיהים. עובדה זו, משאירה את המעיין והלומד מבלי יכולת רחבה ומספקת של ניתוח והבנת ההלכות. במהדורה החדשה מצויינים על הדף, בפירוט ובדייקנות מירבית, כל המקורות מהם שאבו המחבר, הרמ"א וכל מפרשיהם את ההלכות והפרשנות.

ג. "הכל תלוי במזל אפילו ס"ת שבהיכל", רבים מגדולי מפרשי השו"ע, ובהם פירושיהם והגהותיהם של גדולי הדורות, לא נדפסו עד היום, במהדורה החדשה רואים אור לראשונה מכת"י חיבורים של אותם גדולים. לפי התכנית יראו אור במסגרת המפעל עשרות רבות של מפרשים ומגיהים אשר טרם נדפסו והינם ספונים עד היום בכתבי־יד, בכרכים המופיעים עתה רואים אור הראשונים שבהם, ומכרך לכרך נהיה בע"ה בבחינת מוסיפים והולכים.

כמה ממפרשי השו"ע נדפסו כשהם מקוטעים וחסרים, או שנמצאו הגהות והשלמות של המחברים עצמם, במהדורת "שלחן ערוך השלם" מופיעים אלו בשלמותם. המדובר בגדולי מפרשי ומגיהי השו"ע, כמו הסמ"ע והט"ז, הש"ך והמהריק"ש, רעק"א וחת"ס, רבי יונתן אייבשיץ ורבי מרדכי בנעט, הנתיבות ובית אפרים, המחצית השקל ודעת קדושים, הגרי"ב ומלא הרועים ורבים אחרים.

ד. ולבסוף הצורה המהודרת, ההדפסה הנאה והיפה, המסתייעת במערכת דפוס ותוכנה אשר תוכננו במיוחד למפעל גדול מימדים זה, כל אלו מוסיפים למפעל אדיר זה את ההוד וההדר, בבחינת "זה א־לי ואנוהו".

לפני כחמש שנים הופיעו במסגרת "מפעל הטור והשו"ע השלם" חלקים ראשונים של ה"שלחן ערוך" על הלכות איסור והיתר ונדה, במהדורה מתוקנת ע"פ דפוסים ישנים והוספות מכת"י. היתה זו בשורה לעולם התורה, לאחר תשעים שנה של מהדורות צילום של שו"ע משובשות. חלקים אלו, שהתקבלו באהדה ובהתלהבות, נדפסו מאז בכמה וכמה מהדורות. לבקשת המערכת אשר הובעה בראש כל כרך, הגיעו מהלומדים והמעיינים אלפי הערות והצעות, ידיעות וגילויים. כל אלו נכנסו לכור ההיתוך והמבחן, ובמרוצת השנים שחלפו גובשה ע"י מערכת המפעל התכנית והצורה הסופית והמושלמת של "מפעל שלחן ערוך השלם", אשר חלקיו הראשונים מופיעים עתה.

★

תודת ה"מכון" נתונה למוסדות ולארגונים, ולעומדים בראשם, המסייעים למפעלי ה"מכון" בכלל ולמפעל "שלחן ערוך השלם" בפרט: המשרד לענייני דת — ראשי המשרד ועובדיו, ראשי האגפים ומנהלי המחלקות, על סיועם, עידודם ויחסם האוהד. משרד החינוך והתרבות, משרד הפנים, משרד השיכון, עיריית ירושלים, עיריית תל־אביב, עיריית רמת־גן, עיריית חולון, משרד האפוטרופוס הכללי, קרן הזכרון לתרבות היהודית, המועצות הדתיות בירושלים, תל־אביב וחולון, חברא קדישא תל־אביב, קרן ברונפמן, קרן שטראוס-ניו יורק.

למרנן ורבנן גאוני ישראל העומדים בנשיאות המכון: מרן הגרש"ז אויערבאך שליט"א, מרן הראשון לציון הגר"ע יוסף שליט"א ומרן הגר"י קוליץ שליט"א. הרבנים הראשיים לישראל הרב הגאון רבי ישראל מאיר לאו שליט"א — נשיא מפעל "תורת חכמי פולין" ולפנים נשיא ומייסד שלוחת המכון בנתניה, והרב הגאון הראשון לציון רבי אליהו בקשי־דורון שליט"א — חבר נשיאות "מכון אור המזרח" ולפנים חבר מערכת "אוצר מפרשי התלמוד". לחברי הנהלת המכון ראשיו ומנהליו: הרב עקיבא מ. גוטליב, ר' חיים מ. בסוק, ר' אברהם ורדיגר ור' אברהם מלמד. לראש המכון בארה"ב הרב יעקב פולק, יו"ר ההנהלה שם הר' אברהם שאנבערגער, פטרון שלוחת המכון ומיסדה באנטוורפן הר' יוסף פריי. ידידים דגולים ונאמנים: הרב ברוך ברונר, הרב נתן גרינברג, הרב אריה דרעי, הרב צבי וינמן, הרב משה מאיה, הרב יהושע פולק, הרב שמשון פוליקמן, הרב רפאל פנחסי, הרב מנחם פרוש, הרב דוד פרנקל, ר' חיים קהן, הרב יצחק רלב"ג, הרב אברהם שר. לרבנים אישי ציבור וידידים ובראש חברי מועצות המכון וועדי הידידים בישראל, ארה"ב, אנגליה, בלגיה, שוויץ, דרום אפריקה וקנדה.

רחשי תודה והוקרה לידיד יקר ונעלה, אנין הטעם ואציל הנפש, מגדולי פטרוני עולם התורה ר' דב פרידברג שליט"א ורעיתו הדגולה מנב"ת מרת גיטל חיה שתחי', אב"י בעיר טורונטו אשר בקנדה, על ידידותו עידודו וסיועו הרב ל"מפעל שלחן ערוך השלם". יזכו להמשיך ביתר שאת ועוז את פעליהם החשובים להגדיל תורה ולהאדירה, מתוך אושר והרחבה, וירוו נחת מצאצאיהם היקרים שיחי', וזכות רבותינו הגדולים, שאת תורתם ומורשתם מפיצים, תעמוד להם עד עולם. יעמדו על הברכה שותפיו ויועציו היקרים והחביבים על פעלם ידידותם ועצתם, ויזכרו לטובה הר' ראובן קלמן ורעיתו מרת חנה רוטמן שיחי', ר' צבי ורעיתו מרת שיינע דבורה פעניג שיחי', ר' יצחק אהרן ורעיתו מרת דבורה מרים פונד שיחי', יזכו לטובה לאושר לנחת ולברכה כל הימים.

ל"שרי האלף" — פטרוני "מפעל שלחן ערוך השלם", ובהם ראשי אלפי ישראל, רבנים ומנהיגי קהילות, ידידי המכון שבכל אתר ואתר אשר קיימו: שכר מצוה — מצוה, בסיועם ובעידודם זוכים אנו לברך על המוגמר.

מקרב לב אביע רחשי הוקרה לידידי היקרים אשר במסירותם, טוב טעמם ודעתם, נערכו הכרכים הראשונים של "שלחן ערוך השלם": הרב אביגדור ברגר עורכם הראשי של כרכי אורח חיים הראשונים, ועמו חברי המערכת: הרב יחיאל ולר, הרב בצלאל ויכלדר, הרב משה ניסן הירש, הרב אברהם יוסף ראש השלוחה בחולון, הרב שמחה חסידה אשר ברוחב ידיעותיו ובינתו ובאנינות טעמו גם סידר כתב וערך את פרקי המבוא, הרב אברהם גפני מרכז המערכת, ועמם כל המשתתפים בתכנונם סידורם עריכתם והגהתם של כרכים אלו. כן אביע תודה ויקר לגדולי תורה ואישי מחקר שהיו לנו לעזר ולעצה בשאלות ובעיות שונות שנגעו לעריכה, ולשאלות שונות אשר התעוררו במהלכה. בראשם, מרנן ורבנן נשיאי המכון וראשי המערכת, המכוונים דרכנו ומאירים נתיבותינו, והרה"ג: רבי שמואל איינשטיין, רבי שלום ברנדר, רבי שריה דבליצקי, ראי"י זילבר, רבי מאיר מאזוז, רבי רפאל רייכמן ואחרים.

לרעי ועמיתי היקרים והדגולים השותפים עימי בניהול מפעלי המכון, נושאים בעול במסירות רבה: הרב אברהם יוסף ראש שלוחת המכון בחולון ומנהל "מכון אור המזרח", ר' אליהו זיתוני פטרון ומייסד שלוחת המכון בחולון — ביהמ"ד "ישיבת אליהו", הרב יחזקאל פוגל מנכ"ל מוסדות המכון, הרב יצחק אהרן שפירא לפנים ראש שלוחת המכון בנתניה, הרב אברהם גפני מרכז "מפעל שלחן ערוך השלם" ומבצע "שרי האלף", הרב חיים לנגזם, הרב יצחק דוד פנט מנהל ההוצאה לאור, ר' אברהם רוזנטל מנהל החשבונות ומבכירי עובדי המשרד, וכל עובדי המזכירות, ההוצאה לאור ובתי הדפוס, ובראשם ר' מרדכי קוביטשעק ור' דניאל שמעונוביץ האחראים על הדפוס והעימוד, ר' יוסף סלומון ור' חיים מושקין האחראים על העיצוב והצורה, לכולם ברכות יישר כוח על עבודתם היעילה והמסורה.

במפעל רב מימדים זה נעזרנו והשתמשנו בכמה וכמה ספריות, ציבוריות ופרטיות, אשר איפשרו לנו את השימוש והעיון בספרים ובכתבי־יד: הספרייה הלאומית שע"י האוניברסיטה העברית בירושלים, ספריית מוסד הרב קוק, ספריית היכל שלמה, ספריית שוקן, ספריית יד בן צבי, ספריית ישורון, ספריית האוניברסיטה בר־אילן, ספריית אוצר אליהו — חולון, ספריית הרמב"ם, אוצר

הספרים שע"י ישיבת פונובז', ספריית בית אגודת ישראל ע"ש ציטרון בני־ברק — תודה וברכה למנהלי הספריות ועובדיהם. הגהות בעל ה"לבושי שרד" בכתי"ק מספריית כ"ק האדמו"ר מ"תולדות אהרן" שליט"א, כתי"י בעל ה"אשל אברהם" מספריית כ"ק האדמו"ר מליובאוויטש שליט"א, הגהות רעק"א בכתי"ק מספריית "היכל שלמה", כתי"י ערך לחם — מהריק"ש מספריית פרופ' מאיר בניהו — תודה ויקר לבעלי הספריות ולמנהליהם על הרשות להשתמש ולפרסם כתי"י חשובים אלו. בעריכת חלק מסימני הפמ"ג נעזרנו בעבודתו של הרב דוד רובינפלד, ובעריכת הפתיחה כוללת לפמ"ג בעבודתו של הרב יצחק לייב טלסניק — יבואו על הברכה.

בפתח השער ועל ראש שמחתנו נעלה זכרם של הגאונים הגדולים אשר רב חלקם במפעלי המכון, והיו עמנו בתכנון ועיצוב "מפעל שלחן ערוך השלם", ולא זכינו שיגיעו עמנו עד הלום, רבי אליעזר גולדשמידט זצ"ל חבר הנשיאות ומראשי מערכת ה"מכון", ורבי שמואל ברוך ורנר זצ"ל ראש המחלקה לכתי"י שע"י ה"מכון", באהבה בדאגה ובמסירות ליוו את המכון על מפעליו ויצירותיו. רבי יששכר דב גולדשטיין זצ"ל יו"ר נשיאות המערכת של "מפעל מורשת יהדות הונגריה" שע"י ה"מכון", מתוך קירבה וחיבה יתירה, הרעיף עלינו מחכמתו ותבונתו הגדולה, מבקיאותו וידיעותיו הנפלאות. רבי משה שליטא זצ"ל ראש מערכת "אוצר הפוסקים", גאון ובקי נפלא בחדרי התורה ובשבילי ההלכה, בשיחותיו עמנו בע"פ ובעצותיו שבכתב ליווה את "מפעל שלחן ערוך השלם" בראשית התהוותו, והיה ממניחי יסודותיו ומעצבי דמותו. יהיה זכרם ברוך, ומפעל זה מנרות התמיד לזכרם ולעילוי נשמתם.

★

מנשים באוהל תבורך רעייתי מלכה תחי', אשר מסירותה ותבונתה מאפשרות לי כל זאת, בנועם ובחכמה בנתה ביתנו, ומחנכת בנינו היקרים שיחי' לגדלות בתורה וירי"ש, יה"ר ונרוה מהם נחת ואושר כל הימים.

יהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו יכוננו להגדיל תורה להאדירה לפארה ולרוממה.

יוסף בוקסבוים